

Hogyan állunk azzal a turullal?

*Hegyes fölött száll a TURUL,
Kéfélni jó, de háTURUL!*
(Virtuális délvidéki kis magyar rímes közmondás)

1.

Meleg van. Hűsülés közben az ember végre előveheti a félretett újságokat, lapkivágatokat, folyóiratokat, melyeket idő hiányában későbbre halasztott. Lássunk hát egyet ezek közül.

Kérdi például tőlem, s nyilván a többi olvasótól is, az egyik lap cikke: „Feltámad-e sírjából a hegyesi turulmadár?” (*Hét Nap*, 2006. május 31., 27.) Jó kis cím, érdemes rajta eltöprengeni. Megtudja a cikkből az olvasó: „Hatvanegy esztendő telt el azóta, hogy Kishegyesen a szocialista-kommunista eszmék meggyökereztetésén szorgoskodó elvtársak ledöntötték és elásatták az első világháború véres poklában hősi halált halt kishegyesi katonák örök álma felett őrködő turulmadár emlékművet.” Ha jól számolom, akkor ez a szomorú esemény 1945-ben történt. A Szerző azonban nem közli, hogy a nevezett turulmadaras emlékművet mikor állították föl. Gondolom, ezt sem ártana tudni, bár némi történeti ismerettel el lehet képzelni, hogy nem közvetlenül az első világháború után. E felemás adatokat azonban jól kiegészíti magának az emlékműnek a leírása, valamint a helyé, ahol állott: „A hegyesi turul szétterjesztett szárnyakkal virrasztott egy három-négy méter maga (sic!) fehér márványlapokkal borított talapzaton a kishegyesiek vasárnaponkénti egykori gyülekező terén, a mai Ady Endre iskola és a templom között elterülő parkocska nyugati, járda menti szegélyén.” Nagy kár, hogy a leírást fényképfelvétellel nem illusztrálja a cikk, bár a kortárs analógiák alapján el lehet képzelni.

Mielőtt azonban Szerző elképzeléseit is megfogalmazná „a sírjából kiemelt turulmadárral” kapcsolatban, egy nem is rövid bekezdés formájában

tájékoztatja a tájékozatlan olvasót (s nyilván a hegyesieket) arról, hogy mi is az a turul, s mi mindent cselekedett, illetőleg cselekszik a magyarok javára. Tekintettel arra, hogy élvezetes olvasmányról van szó, kiváltképp folklorista és művelődéstörténész számára, érdemes lesz a fejezetet mondatról mondatra, esetleg szegmentumról szegmentumra megvizsgálni, főképpen igazságtartalma vonatkozásában.

1. „A turul ősi magyar mondákban szereplő sólyommadár.” Hogy mit kell érteni ősi magyar mondákon, nem tudjuk meg. A turul szót 1237-ből ismerjük először, mégpedig helynévként, utána okleveles adat 1282-ből van (latin szövegbe ágyazva), melynek lényege, hogy Attila király olyan madár alakú jelvényt viselt, melynek magyarul turul a neve. A következő századokból előfordul pár helynév, melyben a turul szó sejthető, majd 1488-ban Thuróczy János (latin) krónikájában voltaképpen az előbb említett 1237-es adat ismétlődik meg: „Hadijelvényként [Attila] mind pajzsára, mind zászlajára egy turulféle madár képét festette, amely koronát viselt a fején.” Ennek alapján vert gyökeret az az elképzelés, hogy a turul Árpád törzsének totemisztikus szent madara volt. 1941-ben még úgy tudták, hogy a teljesen kihalt magyar szót, melyre egyetlen köznyelvi adat Kézai krónikája, a 19. században elevenítik fel. Kézai is voltaképpen ugyanazt mondja, mint Thuróczy: „Etele király címere, melyet pajzsán viselt, egy madárhoz hasonlított – magyarul turul a neve –, fején koronával.” Vagyis: néhány adattal képviselt, a középkor végére gyakorlatilag kihalt ótörök eredetű kifejezésről van szó, melynek totemisztikus konnotációja vonzó ugyan, de egyáltalán nem bizonyítható, a totemizmus ugyanis sokkal összetettebb rendszer, mint azt az elmondott (s később még mondandó) adatok alapján valószínűsíteni lehetne. A józanul gondolkodó kutatás ma már csak óvatosan említi meg „a magyar totemizmus” lehetőségét. Záradékkul: „az ősi magyar mondákban” nem szerepel turul-sólyommadár.

2. „A monda szerint az egy olyan madár, amely segíti, bátorítja és kitartásra buzdítja a magyarokat, vigyáz rájuk, és őrökdi álruk felett.” Tehát nem kettő vagy több madárról van szó, hanem egyről. Ezt honnan tudja Szerző? Mivel mondákban a turul nem fordul elő, így a hozzá ragasztott attribútumok is: segítség, bátorítás, álruk felett való őrökdiés, kitartásra való buzdítás is kitalált. (Nem később tapasztotta mindezt valaki a turulmadárhoz?)

3. „Így a honfoglalás előtti időkben megjelenik Árpád fejedelem édesanyjának, Emesének az álmában, és megjósolja neki, hogy a magyarok hamarosan útra fognak kelni, és új hont alapítanak a Kárpát-medencében.” Hát látnok egy turul lehetett, de oly szórakozott, hogy Álmos anyját jóslás közben összekeverte Árpád fejedelem anyjával. A földrajzot is gyanúsán jól tudta. Lássuk azonban a tudható tényeket. Az idézett szöveg mögött minden bizonnyal az Anonymusnál olvasható, s unalomig ismert és idézett „Emese

álma” betét sejlik föl. Persze pontatlan újracsocsálás képében. Vegyük hát elő Anonymust: „[Ügyek] Önedbelia fejedelmének Emese nevű leányát vette nőül Dentümgogyerben, s tőle született meg Álmosnak nevezett fia. Az Álmos nevet azonban isteni közbelépés eredményeként nyerte, mivel várandós anyjának álmában égi látomás jelent meg turulmadár képében. Az reászállván mintegy teherbe ejtette és tudomására hozta, hogy méhéből forrás fakad s hogy ágyékából dicsőséges királyok származnak majd, akik azonban nem saját földjükön fognak sokasodni.” Az idézet latinból vett fordítás, az eredeti szövegben szereplő *astur* szó lett turulmadárnak fordítva. Ami alapjában véve tetszőleges, hisz az *astur* kifejezés a magyarországi középkori latinban másutt nem fordul elő. Itt azt nem taglalom, hogy jelenthetett például szellőt is, s akkor a magyar totemizmus konstrukciója végleg vízbe esett. Továbbá az is bizarr, hogy fiziologice miként lehetett egy várandós anyát teherbe ejteni? Ha ehhez még hozzátesszük, hogy egyes értelmezések szerint az Emese név mögött a női ivarú sertés fogalma lappang, akkor válik csak igazán gyanússá az egész ügy. Szóval óvatosan a turullal és a totemisztikus eredetmondával. A hölgy méhéből fakadó forrás és az ágyékából születő dicső királyok kapcsán pedig nem árt tudni, hogy a nem túlművelt Anonymus ezeket a motívumokat is készen kapott toposzként vette át, mint a kutatás tudja, antik és más forrásokból. Persze ez akkor nem volt bűn: akkor mindenki mindenkitől lopkodott, másolt, ez még sokkal később is így volt. Annyi azonban elképzelhető, hogy az „Emese álma” történet egy korábban valószínűleg koherensebb mondaszerű történet kései lecsapódása már a magyar középkorban is. A honfoglalást és a Kárpát-medencét megjósoló turul tehát ebben a szövegben – mármint a Hét Naptól vett cikkben – teljes képtelenség: egyrészt mert turulról szó sincs, másrészt itt a csecsemő Álmos, nem pedig Árpád fejedelem.

4. „A turul vezette és segítette a honfoglaló magyarokat, a Szvatopluk morva fejedelemmel vívott döntő ütközet alatt is ott keringett a csatatér felett. A későbbi háborúk folyamán a magyar seregek gyakran hadi zászlaikra tűzött képmásával indultak a csatába, így vártak tőle támogatást, segítséget.” E ködlő szöveg elképzelhetően a „Fehérló-monda” többszörösen újracsocsált lecsapódása. Szó van erről az előbbieken idézett Anonymusnál is, ámde inkább a Képes Krónikára lehet gondolni, ahol Szvatopluk neve is előfordul Árpád fejedelem mellett. Ezt most nem részletezve, (meleg van), megállapítható, hogy a honfoglalók hont akartak foglalni, Szvatopluk viszont beigyekvő földtúrókat látott a követekben. Ez aztán magával hozta a konfliktust, s így Árpád csatában legyőzte Szvatoplukot, s a magyarok beözönltek a Kárpát-medencébe. S csata közben semmiféle szárnyas jószág, még turul sem „keringett a csatatér felett”, legfeljebb döggeszelyűk, melyek prédára számítottak. Arról sincsenek adataink, hogy később zászlóikra tűzött turullal mentek volna a magyarok csatába. Akkor már inkább a „magyar földön” született

Szent Márton szerepelt a zászlókon, ami – ugye – nem éppen turulos, pogány előjelű. Szóval: a csatater felett keringő turul is nyugodtan leírható.

5. „A történelem folyamán a turul a magyarság egyik szimbóluma, eszményképe lett. A magyarlakta területeken ma a turulkultusz és -tisztelet igen jelentős.” Átütő erejűnek vélhető megállapítások, ámde igazságtartalmuk felettebb kétséges. Ugyanis a turul nem lett a magyarság sem egyik szimbóluma, sem pedig egyik eszményképe. Engem egyébként az is érdekelne, hogy akkor mi a magyarság másik, vagy többi szimbóluma és eszményképe! (A magyar trikolor a magyar államiság jelképe, akárcsak a Kossuth-címer, de mint tudjuk, más-más korszakokban volt Magyarországnak más címere és zászlója, olyan is, melyet például középkori magyar pénzermékről lehet eredeztetni, de olyan is, melyet rezsimpárti „művészek” alkottak meg, például véve a Nagy Testvér által kezdeményezett hasonló címerről. Példaként említhető az Árpád-sávós magyar lobogó, amelynek komoly középkori előképei vannak, ma mégis egyes csoportok idegbajt kapnak, feláll hátukon a szőr, kiveri őket a viszketeg, ha nyilvános megnyilvánulásokon lobogni látják. Még hozzá a hozzájuk tapadt vagy tapasztott történelmi jelentés miatt. Persze az Árpád-sávós magyar lobogó ebben a pillanatban kiváló eszköze [is] lehet a mimikrinek: Esztergom városának ugyanis hivatalos zászlaja a piros-fehér sávós lobogó, mely [hála istennek] vígan lobog a város közterein és -épületein, továbbá az esztergomiak, ha valahol csoporatívén jelen vannak, mintegy identitásukat jelképezve, vígan hordozzák és lobogtatják, például tömeggyűléseken. Persze azért nincs annyi tömeges összejövetel, ahol annyi esztergomi is jelen lenne, így elképzelhető, hogy a mimikri igen jó szolgálatot tesz. Ami pedig a Nagy Testvér árnyékában gyártatott címert illeti, a magyar kisember egészen más szimbolikus jelentést tulajdonított a benne szereplő kalapácsnak, két kéve búzának és búzakaralásznak, valamint a vörös csillagnak. Mivel meleg van, most nincs kedvem ezt itt elismételni. A magyar Szent Korona ugyancsak fontos dolog, sőt nagyon fontos dolog számos más szempontból is, mivel azonban könyvtárnyi irodalom íródott róla, ezt sem elemzem most, mert nagyon meleg van.)

Lássuk azonban, hogy a szimbolika és eszményképesség dolgában hogy is állunk azzal a szerencsétlen turullal. Ha valaki azt gondolná az eddigi citátumok virtuális másodlagos jelentése alapján, hogy ez a szárnyas a magyarság címerállata, megint ki kell ábrándítanunk. A magyarságnak ugyanis egészen a 19. század végéig nem alakult ki a nemzet egésze vonatkozásában érvényes, deklarált és elfogadott címerállata. Mint tudjuk, különböző szárnyas, sörényes, de egyéb jószágok is címerállatnak számítottak, sőt számítanak napjainkban is akár régebbi, akár napjainkban született vagy megszületni kívánó országok („nemzetek”) zászlajában, címerében, elképzeléseiben. Mivel meleg van, ezt a problematikát sem kívánom kellő és szükséges élvezettel körüljár-

ni, bár lehetne. A szárnyas jószágokkal kezdve: tudni lehet, hogy hányféle sas, kondorkeselyű, sólyom, ölyv, vércse, szirti sas szerepel egyes országok jelképében. Nem is beszélve arról, hogy ezek hány fejet visel(het)nek. Ezt sem részletezem: meleg van. Azt sem említem, hogy milyen mezőben milyen színűek. S ki kitől vette át. Rátérve a sörényes jószágokra: azt is tudni lehet, hogy hány ország szerepelteti jelképként az oroszlánt (a hím oroszlánt!) akár oldalnézetben, akár lépegetés közben, akár csak sörényes fejét, szigorúan szemlélve a nézőt. Ha nem lenne meleg, akkor boncolgatni lehetne a balkáni szárnyasokat és sörényes jószágokat is, hisz éppen legutóbb került egymás mellé két oroszlános ország, igaz, az egyik csak jellegzetes történelmű országrész, mely(ek)ben az egyik esetben évszázadok óta marcona képpel néz ránk három koronás Leó, a másikban pedig éppen nemrég óta kezdett el (újra) lépegetni. Van három, sőt több lépegető Leó is, de az másutt.

S mi köze mindehhez a turulnak? Például annyi, hogy a 19. század legvégén, amikor a nagy millenniumi eufóriában megszületett a millenniumi emléktornyok építésének elképzelése, igény mutatkozott címerállatszerű jelképre, mely a tornyok „birodalmi” marconaságát is hirdette volna (az akkor még) történelmi Magyarország végein. Így trónol a turul e tornyokon kiterjesztett szárnyakkal, például a zimonyin, ott – igaz – már csak trónolt. (Az eredeti torony több képes ábrázolása a Létünk legutóbbi számában vehető szemügyre.) Nem lehetetlen, hogy a felújított turul bizonyos mértékben opponálni is kívánt a kétféjű császári sasmadárnak. Tehát: jeles alkalmából kísérlet történt a nemzeti jelkép megkonstruálására, felhasználva olyan adatokat, motívumokat, melyek bizonyos – nem egy módon értelmezhető – korai előzményekre vezethetők vissza. E megszerkesztett jelképiség szándéka folytatódik aztán tovább, pár évtized múlva, amikor már a birodalom nyakában volt a világháború és a teljes összeomlás réme. (Ami persze be is következett.) A jelkép megszerkesztése azonban, végül is, nem sikerült: egyrészt már nem volt idő köztudatba ágyazásához, elfogadtatásához, hagyománnyá válásához. Hogy egy kompetens szakértőt idézzek: „Mit jelképez tehát végül is a turul, ha nem a feltámadás madara, nem is a győztes sas, nem is az aktív élet, nem is mítosz kifejezése? Voltaképpen egy furcsa kompromisszum eredménye, amely egyházi és világi, állami és helyi érdekek egymásmellettiségét, ugyanakkor összeegyeztethetetlen voltát bizonyítja.” Szóval megint ott vagyunk, ahol a part szakad. Az évszázadok óta elfeledett turul nem tudott eleget tenni funkciójának (melyet neki szántak), hisz ha a pogány magyarság jelképének szerepét szánták neki, akkor mi van a 19. században (is) hangoztatott keresztény nemzettel és Magyarországgal, a kereszténység védőbástyájával? Szóval a kísérlet nem sikerült.

Itt jutunk el újra a „szétterjesztett szárnyakkal” virrasztó kishegyesi turulhoz. S újra azt kell megállapítani, hogy a mi kis világunk, a „vidék”, sőt:

„Délvidék” eseményei, elképzelései, sorsa vastagon az országos, sőt nemzetközi trendek összhatásai mentén alakult mindig, alakul napjainkban és a jövőben is. Ez vonatkozik tehát a most fönnyforgó turulra is. Lássuk azonban az első világháború utáni hősiemlékmű-állítás országos kontextusát, mielőtt még a mai tervezett turul-újraállítás kérdése kapcsán állásfoglalást kísérelnénk meg megfogalmazni.

Érdemes lesz itt újra idézni az előbb említett szakértőt, ahelyett, hogy újracsocsálnánk gondolatait: „A turul az Árpádok totemállataként hagyományozódik, új meg új életre kel, *amikor a társadalmi és művészeti érdek úgy kívánja*. (A kiemelés tőlem – J. K.) Az ezeréves Magyarországnak 1896-ban valóságos jelképévé válik, és nem csoda, hogy amikor szóba kerül az első világháborús hősök emlékművének terve, végül is a turul válik az állandó jelképpé, noha például az ágyú, sőt a kard, a babérkoszorú, a sírkereszt, az örökmécses, de még maga a harcoló katona is több joggal pályázhatott volna erre a szerepre. Újabb fordulatot vesz a turul sorsa azzal, hogy a világháborús emlékművek felállítására viszont csak az 1920-as évek elején került sor...”

Nagy kár, hogy az elemzés tárgyává tett kishegyesi dolgozat nem árulja el, hogy náluk mikor lett felállítva a turulmadaras emlékmű. Elképzelhető azonban, hogy nem az 1920-as évek elején, hisz akkor már egyrészt a Monarchia széthullott, másrészt pedig abban az utódállamban, ahová Kishegyes került, a szimbolikus térhasználat egészen más igényei és előjelei fogalmazódtak meg, nem csak elméletben, de a gyakorlatban is. Ebben a térhasználatban már nem a turul kiterjesztett szárnyai uralták a világot, még csak jelképi funkcióban sem, hanem egy másik szárnyas, a fehér, kétfejú sas. (Van kéznél heraldikai kézikönyv?) S aztán, mint a Hét Nap cikkírója elmondja, 1945-ben az elvtársak ismét csak másként értelmezték a szimbolikus térhasználatot, s az ő elképzeléseik szerint egyik említett szárnyas sem volt alkalmas az új uralkodó eszme szimbolizálására; helyette egy másik jelkép, a vörös csillag vált a szimbolikus térfoglalás, s egyben a fizikai térfoglalás eszköze is. Szóval igen érdekes és összetett folyamatok játszódtak le Kishegyesen is, a térfoglalás minden vonatkozásában. A szimbolikus etnológia vizsgálatai ugyanis megállapították, hogy a fizikai értelemben vett térfoglalás eszközei mellett minden új hatalom él vagy élni szándékozik a szimbolikus térfoglalás eszközeivel is: azonnal vagy rövid időn belül meggyalázza, gúny tárgyává teszi, megsemmisíti azokat az építményeket, melyek az előző rendszer szimbolikus térfoglalásának megtestesítői voltak: a jelképeket vagy a jelképként értelmezett tárgyakat eltávolítja, a jelképhordozó építményeket (emlékmű, emléktábla, országzászló-alapzat stb.) ledönti, az utca- és térneveket eltávolítja, s helyettük újakat rendszerez, jobb esetben az emlékműveket sokkal jelentéktelenebb presztízsű településrészekre helyeztetni át, az emlékmű mellé profán vagy megszegényítés eszközeiként is tekinthető építményeket

telepít stb. (Erre rengeteg példa van, akár napjainkban, de a közelmúltban is: gondoljunk csak a különböző mozgalmak zászlóvetési, -letépési, vagy -megtaposási akcióira, a forradalmak vöröcsillag-ledöntési tevékenységére, a legutóbbi balkáni törzsi háborúk templom-, kolostor- és dzsámileromboló mozgalmaira, a templom-, dzsámi- és monostorgyújtogatásokra stb.) Az csak a gyermeteg világértelmezés számára tűnhet felfoghatatlannak, hogy miért hajtottak, vagy öltek le sertéseket a mohamedánok szakrális helyének (és terének) számító dzsámikba(n), miért dúltak fel türbékét, miért ástak el például turulmadarat. A példákat hosszú sorban tovább lehetne folytatni.

A kishegyesi turulmadaras cikk a továbbiakban felsorolja azokat a háborúkat és háborús eseményeket, melyek áldozatul számos helybeli esett. S említ egy tervet, mely olyan emlékmű felállítását irányozza elő, „amely mindazoknak a kishegyesieknek nevét tartalmazza, akik életüket vesztették a múlt század véres eseményeiben”. S itt kerül újra elő a turulmadár: „Az emlékmű a Kálvária-temetőben, az 1848. július 14-ei kishegyesi csata márványobeliszkje tőszomszédságában lesz elhelyezve, rajta a sírjából kiemelt kishegyesi turulmadárral.” Az elesett hősokeket és áldozatokat eltemetni emberi kötelesség. Tudjuk, hogy ennek mellőzése vagy megtagadása milyen konfliktusokhoz vezetett a történelem folyamán, s itt nem csupán egyes görög drámákra lehet utalni, de győztes vagy vesztes ütközetekre is. A hősokeknak és áldozatoknak emléket állítani nemes gesztus, minden civilizált országban így szokás. Az már más kérdés, hogy milyen szimbolikus eszközökkel jelöli meg az emlékműállító a hősokeket vagy áldozatokat hovatartozását, politikai, nemzeti, vallási tekintetben. Nem vagyok biztos benne, hogy Kishegyes esetében a turulmadár lenne a legalkalmasabb erre.

6. „A kishegyesi turul feladata kettős: virrasztania kell azoknak a kishegyesieknek örök álma felett, akik áldozatul estek a huszadik század vérzivatarjainak, (sic!) és figyelmeztetnie kell az itteni népeket, hogy csak kölcsönös tisztelettel és békés egymás mellett éléssel biztosíthatnak maguknak és utódaiknak virágzó és gyümölcsöző jövőt.” Ez a kitétel arra utal, hogy az emlékműállító a sírjából kiemelt turul újbóli felállításának érdekében funkciójának újraértékelése (újrafogalmazása) irányában is elindultak. Tehát egyedinek tűnő interpretáció szándékának iránya mutatkozik meg az idézetben, ami arra utal, hogy legalábbis emlékművek esetében, a turul lehetséges attribútumainak fakultatív jellege tovább bővül. Magyarán: az eddigiekben elemzett turul-fenomént olyan funkciókkal véli felruházhatónak az illetékes, ami nem biztos, hogy része a turulról elmondottaknak: lásd az 1–5. pontban szereplő idézeteket és a hozzájuk fűzött kommentárokat. Ha tehát az itt idézett elképzelésekkel és értelmezésekkel kapcsolatban lehetne bármiféle meggondolandót szónak tenni, az abban lenne, hogy félreérthetetlen szimbólumokkal lenne alkalmas megjelölni azoknak a hősokeknak és áldozatoknak

hovatartozását, akiknek emlékére az emlékművet emelik: ha az illető, akinek neve szerepelni fog az emlékművön magyar, nyilván a kereszt vagy kettős kereszt, bár ez a második a Szent Istvánhoz való kötődés mellett ma már más is jelképezhet, lásd a szlovák címert és a francia ellenállás jelképét, de más is lehetne; ha az illető zsidó (vagy zsidó identitású is) volt, kézenfekvő a Dávidcsillag, de a menóra is. Persze a kereszt (és ma részben a kettős kereszt is) nem kizárólag a keresztény magyarokat jelképezheti. (A turul viszont egyáltalán nem jelképezi a *keresztény* magyarokat, hisz „jelképiségéhez” – mint a vizsgált cikkből látható – „pogány kori” tartalmak látszanak asszociálódni.) Gondolom: a hősök vagy áldozatok magyar neve s keresztény mivoltára utaló kereszt nem hagy kétséget arra nézve, hogy az illető hova tartozott. (Esetleges kompromisszumként a Szent Korona – akár kontúrszerű megjelenítése – sem elképzelhetetlen, a gyengébbek kedvéért.) Szóval mindezek az emlékműállítók eltöprenghetnek. Arról már nem is beszélek, hogy egy anyagi valóságában (egykor) manifesztálódott *köztéri* jelképhordozó, vagyis a többszörös szimbólumnak szánt turulmadár, újralesztése (és funkciójának újrafogalmazása) *temetőben* egy kissé csökkent elképzelés; nem a közösségi szimbolikus térhasználat újrafogalmazása, hanem a valós (és jelképi) térvesztés elismerése és bevallása. Jobb helyen lenne az a szerencsétlen turulmadár a padláson, esetleg a helytörténeti múzeumban.

Ami pedig „utódaink virágzó és gyümölcsöző jövőjét” illeti, ahhoz nem ártanának utódok is, akik valóságunk valós, tehát fizikai és szimbolikus tereit is használnák és belaknák. Ehhez nem elég a turul, bár a magyar népi fantázia odaasszociálhatná – a közismert *madár: madár* proverbium szellemében – a rézfaszú bagót is. Ebből azonban – mondanák az oxfordi műveltségű gombosi magyarok – nem gyün ki sëmmi. Ajánlanám inkább a hegyesiek figyelmébe e dolgozat mottójaként szereplő virtuális délvidéki kis magyar rímes közmondás második sorában mondottakat, az első sorban mondottakból ugyanis – mint az eddig kifejtettek alapján látható – nem lesz feltámadás. Az említett második sorban szereplő kommunikációs tevékenység azonban csak a szereptévesztő hüjemanciság és a kiskegyedes és hölgyvilágos világlátás és -lezabálás felülvizsgálatával kecsegtethet eredménnyel. Ha ugyanis az említett közlekedés csupán szórakozás, örömszerzés, élvezet és egészségügyi szükséglet funkciójában kerül megvalósításra, akkor már inkább jobb a turul. A tapasztalat ugyanis azt mondja, hogy – mondjuk – fejfájás ellen aszpirint tanácsosabb bevenni. A főtebb emlegetett virágzó és gyümölcsöző jövő utódaink által lehetséges. Ahhoz azonban nem árt tudomásul venni, hogy mottónk második sora sokkal fontosabb konnotációval (is) bír, mint amit az előbbieken felsorolt, bár alkalmoszerűen és egy ideig valóban kellemes tevékenység jelenthet.

2.

A fenti kommentárok megszövegezése után került elő, némi érdeklődés, kutatás, szerencse és baráti segítség jóvoltából, egy képeslap, amely a hegyesi turulmadaras köztéri építményt ábrázolja. Mivel másik hasonló hegyesi turulmadarról nincs tudomásom, a Hét Nap cikkírója sem tesz róla említést, úgy veszem, hogy – mint a cikkíró írja – „az első világháború véres poklában hősi halált halt kishegyesi katonák örök álma felett őrködő turulmadár emlékmű”-ről van szó. A képeslapon szerepel a „Kishegyes 1941. IX. 21.” dátum, tehát azt a felállítás időpontjának kell tekinteni. Ezzel fontos adatok birtokába jutottunk: tudjuk, hogy nézett ki az emlékmű, s azt is, mikor állítottatott, továbbá a cikkíró szövegéből kiszámíthatóan azt is, hogy mikor döntötték le. Mindezek a szimbolikus térhasználat vizsgálata szempontjából alapvető adatok. A Hét Nap cikkírójától – mint azt e kommentárok elején egyszer már idéztem – megtudjuk még az alábbiakat: „A hegyesi turul szétterjesztett szárnyakkal virrasztott egy három-négy méter maga[s] fehér márványlapokkal borított talapzaton a kishegyesiek vasárnaponkénti egykori gyülekező terén, a mai Ady Endre iskola és a templom között elterülő parkocska nyugati, járda menti szegélyén.” A leírás és a képeslap egybevetése alapján valószínűsíthető, hogy ugyanarról az emlékműről van szó. Hozzá lehet tenni azonban, hogy a képeslap ábrázolta emlékmű sokkal több információt tartalmaz, mint amennyi a leírásból megállapítható. (Itt újra el lehetne elmélkedni az emlékezet megőrizte adatok és a tényszerű adatok közti virtuális eltéréseken; mivel azonban most is nagyon meleg van, ezt nem érintem.) A képeslap szerint az emlékmű összetett szerkezetű együttest alkot, amely három részre bontható: 1. Az építmény mögött magas és masszív zászlórúd látható, mely jóval magasabb lehetett az előtte álló két építménynél; a képen csupán részlete látható. A rúdon, csigavonalszerűen, a nemzeti trikolor három színe, a piros-fehér-zöld, halad felfelé. Ez a megoldás általános lehetett az adott időben, számos analógiája ismeretes. Hogy ez külön talapzaton állt-e, a kép alapján nem állapítható meg. Úgy vélem, a felvétel pillanata (amikor a fénykép született) nem a szakralizált tér valamelyik szakralizált időpontjában készülhetett, mivel felvont zászló nem látszik rajta. Ha az lett volna, azt a képeslap külön hangsúlyozná; a képeslapon egyéb elemek is megállapíthatóak, amelyek hangsúlyozni látszanak az építményegyettes megállapodott hétköznapi „használatának” örökkévalóságát, beágyazottságát a falu mindennapjaiba, köztudatába. (Minden hatalom így képzelte és képzelni legitimálni önmagát és jelképeinek rendszerét a „szakrális terek” mindennapi funkciójának vonatkozásában.) Mint majd később utalok rá, a képeslap egésze a békés hétköznapi hangulatát és valóságát látszik megfogalmazni, a vitathatatlan szakrális és szimbolikus jelentés mellett.

2. A zászlórúd előtt áll a voltaképpeni „turulmadár emlékmű”, amely a képeslap szerint sokkal gazdagabb és összetettebb építészeti megoldású, mint az a Hét Nap cikkírójának leírása alapján elképzelhető. Az építmény valamennyivel több mint egy harmadát képezi a tulajdonképpeni alapzat, mely hatszögűnek vehető ki, s amely kocka alakúra faragott (nagyolt) terméskőből épült. Állaga valószínűleg mészkő, esetleg jobb minőségű homokkő lehetett. Ez mintegy méternyi magasságúnak becsülhető. Ebből emelkedik ki az ugyancsak nagyolt kőkockákból épült rész, amely, fehérmárvánnyal borított, mintegy három méter magasságúnak becsülhető építményt hordoz, s

ennek felső részén trónol a turulmadár. Az alapzat második (felső) természetes része, mely az ünnepélyesebb, tehát márványlapokkal borított ugyancsak hatszögletűnek látszó részt hordozza, csaknem másfél méter oldalszélességű hasábnak vehető ki; az egész építmény, beleértve az alapzat két fokozatát és a márvánnyal fedett részt a turulszoborig, négyméteres magasságot meghaladónak képzelhető el. Az építmény tetején álló turulszobor láthatólag kőből faragott alkotás, amely maga is kisebb alapzaton áll, amelynek részletei a képeslap alapján nem állapíthatók meg. Tehát nem tudjuk, hogy a turul tart-e valamit karmai között, avagy áll-e valamin (analógiák alapján lehetséges változatok: földgömb, királyi korona stb.), aminek ugyancsak lehettek (?) szimbolikus funkciói. Nem tudom, hogy a képen látható turulmadár valóban azt a szobrászati megoldást reprezentálja-e, amelyet „szétterjesztett szárnyúnak” kell tekinteni, ahogy a Hét Nap cikkírója megállapítja. Mindenesetre ez nem az az állapot, melyet a millenniumi tornyok szétterjesztett szárnyú ércuturulja – lásd a zimonyi példát – képviseli. A hegyesi turulszobor madarának, illetőleg helyzetének és mozdulatának pontos leírása a következő: a szobormű hármas fokozatú, felfelé kisebbedő, tehát gúlára asszociál, a szoborral szerves egységet alkotó saját talpzata fölött álló turult mintáz meg, melynek szárnymozdulata (szárnytartása) vállból emelt állapotot fogalmaz meg, azzal, hogy a madár két szárnyának vége a szobormű alapzatába ér, a karmoknál kissé lejjebb. Tehát nem „szétterjesztett szárnyú” turulról van szó. Ami egyáltalán nem negatív megállapítás, csupán a tényt rögzíti, hisz hasonló megoldásra más példák is ismeretesek. Mivel a szobormű nem ércből készült, hanem kőből faragott(nak vehető), ennek nyilván statikai összefüggései is lehettek, hisz a kőanyag sérülékenyebb, mint a bronz. Ez az ikonográfiai megoldás már a római cohorsok hadijelvényeinek leírásaiból is ismert: azonos szárnytartású sasmadarak szerepeltek a menetelő légiók élén vitt jelvényhordozó rudak csúcsán. Ebből is látható, hogy a turul – ikonográfiai vonatkozásban is – szépen belesimul az egyetemes európai hagyományba. A turult hordozó oszloptömb – már anyagának minősége (márvány) folytán is kiemelt fontosságú része – elvileg is, de a kishegyesi példa esetében is, szöveges üzenetet tartalmaz. Ugyan a képeslapon ott látszanak a szöveg kontúrjai, legalábbis a kiemelt fontosságú üzenetek számára fenntartott előképen, de nem olvasható el. Bizonyos nagyítási eljárásokkal ez megoldható lenne, továbbá a felállítás időpontjának ismeretében ez nagy valószínűséggel elképzelhető. Tekintettel arra azonban, hogy a Hét Nap cikkírója szerint háborús emlékműről van szó, legfeljebb azok a szöveges részek érdekelhetnének bennünket, amelyek ezzel összefüggésbe hozhatóak. Ezek azonban a képeslapon nem láthatóak, s nem tudom, hogy a nem látható három oldalon a hősök vagy áldozatok névsora, vagy más szöveg, szerepelt-e. Leszögezem továbbá, hogy ezek a kommentárok és az egész dolgozat a turullal kapcsolatos elképzeléseket és hegyesi

vonatkozásait tárgyalja, azt is elsősorban (virtuális) mitológiai, ikonográfiai, heraldikai és a szimbolikus térhasználattal összefüggésbe hozható konnotációi mentén, a kishegyesi turulos emlékmű egyéb vonatkozásai nem képezik vizsgálatom tárgyát. Aki ilyent keres, azt más kutatásterület(ekhez) tartozó lektűr olvasgatására tudom biztatni.

3. Az emlékmű turulmadarat hordozó építménye előtt – a képeslap szerint virággyással elválasztva – áll egy ugyancsak terméskőkockákból rakott fal, mely kétoldalt és legfelül is márványlappal szegélyezett. Előtte két kőkockából rakott oszlop áll, közte ívben meglógó láncsal. A kép szerint a lánc egy félig kivehető harmadik kőoszlop irányába is folytatódik, további részei, ha voltak, nem látszanak. Nem lehet megállapítani, hogy az emlékmű mindhárom része be volt-e kerítve az említett lánc (virtuális) további részével, vagy csupán az említett fal előtt kötött össze néhány kőoszlopot. Mindkét megoldásnak jelentést lehetne tulajdonítani. Úgy tűnik, hogy a turult hordozó oszloptömb előtt álló fal jelentette a kiemelt fontosságú üzenet- és jelentéshordozót abban a szakrális térben, ahol az emlékműegyüttest felállították. Ezen a falon áll, a szemlélőtől láncsal elválasztva, a magyar középcímer, rajta a ferde kereszt magyar Szent Koronával. A középcímer mellrészét a magyar nemzeti címer képezi, a mellette sorakozó heraldikai jelképek sorra azonosíthatóak, talán a középcímer-csúcs jelképeinek kivételével, azokat azonban a heraldikában járatosak úgyis tudják. Egyszóval: a Monarchiában elfogadott középcímer és az első pontban tárgyalt zászlórúd (és a rajta kígyózó trikolór) nem hagy kétséget afelől, hogy mely nemzeti jelképek által kifejezésre juttatott szuverenitás artikulációja jelentésében kerülhetett sor az emlékműegyüttes eszmei megalkotására és megvalósítására. Ha most felidézném az e dolgozat első részében mondottakat a turul kapcsán, azt kellene mondanom, hogy a turul jelképisége igen kis intenzitásúnak volt tekinthető az emlékmű felállításának időpontjában, ha a kor (és a 19. század) legfontosabb és legkifejezőbb, államiságra utaló szimbólumaival kellett megerősíteni, sőt túlerősíteni. Hogy a kishegyesi turulszobor büszkén tartott feje keletre (jobbra), s nem nyugatra (balra) tekint, ebben is jelképi jelentést lehetne megállapítani, mint állapították meg e fejtartás számos analógiája alapján, de ezzel sem foglalkozom, mert nagyon meleg van, s ez (is) olyan járulékos, s később hozzáragasztott jelentésmező irányába fordítaná tekintünket, amerre nem érdemes elindulni.

Az emlékműegyüttes és részeinek vizsgálata után vessünk egy pillantást azokra – az első pillantásra lényegtelen és járulékos – elemekre, melyek a képeslapon jól kivehetőek. A zászlórúddal kapcsolatban az 1. pontban már utaltam arra, hogy a felvétel nem szakralizált időpontban készült, mert akkor a nemzeti trikolór és lobogása is látszott volna. Arra is utaltam, hogy a képeslap a megállapodott köznapi szimbolikus térhasználat örökkévalóságát (illú-

zióját) kelti a szemlélőben. Mindezt kitűnően megerősítik azok az elemek (szakszerű, piáros „motívumok”?), amelyek a képeslap bal oldalán látszanak, szinte a középcímer mellett. Ha a nagyítóüveget is kézbe vesszük, láthatóvá válik, hogy az egész képeslap által sugallt fennköltség és szakralitás mintha egy pillanatra kisiklana: valami egészen profán „jelenet” látható: a turulos oszloptömbtől távolodóban öregasszony kontúrjai vehetők ki, kezében félreérthetetlenül azonosítható locsolókannával, előtte kacska (fehér tyúk?) áll. Szinte idillikus falusi jelenet: a virágait locsoló öregasszony, előtte szárnyas jószágával. (Némi fogcsikorgató gonoszkodással: ahogy a székesfővárosban elképzelték a délvidéki békés idillt, amint a turul fejük fölött széttárja óvó szárnyait.) Ha valaki arra gondolna, hogy mindez véletlen, nem lehet benne szimbolikus jelentést látni, akkor emlékeztetnem kell arra, hogy a felvétel hol és milyen időpontban készült, s teljes ikonográfiájával mit legitimált. Akkor nem voltak véletlenek.

Zárva tehát e dolgozat második részének gondolatmenetét: igazi szerencse, hogy a kishegyesi turulos emlékművet ábrázoló képeslap előkerült, így alkalmunk volt egyrészt teljes ikonográfiai, szimbolikus térhasználati és más (rejtett) jelentéseit is elemzés tárgyává tenni. S ez az elemzés nem hogy kétségbe vonná az első részben megállapítottakat és mondottakat, hanem azokat erősíti több emelettel. Ha valaki úgy vélné, hogy ez az egész dolgozat kánikulai szarakodás következménye, akkor az vagy hüle vagy pedig fősti magát, ahogy mondani szokták az oxfordi műveltségű magyarok. Sem a kishegyesi turult, sem az újraállítók elképzeléseit nem kívánom sem meggyalázni, sem pedig más módon megalázni. A tények azonban makacs dolgok, s a tudományos gondolkodásnak éppen a tények után kell erednie, különben nem ér egy pipa dohányt sem. A hegyesi turulon tehát érdemes lenne még egyszer elgondolkodni.